

რამაზ ქურდაძე
Ramaz Kurdadze

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
Faculty of Humanities

ქცევის ნიშანთა ფაკულტატიური გამოყენების ერთი
შემთხვევა ქართულის, როგორც მეორე ან უცხო ენის
სწავლების დროს¹

A Case of Facultative Use of Version Markers in the
Teaching of Georgian as a Second or Foreign Language

საკვანძო სიტყვები: ფაკულტატიური გრამატიკა, ქცევა, ქცევის ნიშნები,
ქართულის, როგორც მეორე ან უცხო ენის სწავლება
Key words: Facultative grammar, version, version markers, teaching of Georgian as a
Second or Foreign Language

¹ ნაკითხულია მოხსენებად ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის XIV სამეცნიერო კონფერენციაზე (3-5.07.2020); კონფერენცია მიეძღვნა აკადემიკოს ოთარ ლორთქიფანიძის დაბადებიდან 90 წლისთავს.

The paper focuses on the use of the forms of the Georgian verb **სმენა smena** 'listen/hear' with preradical vowels უ- u-: უ-სმენს u-smens 'he/she is listening to', მო-უ-სმენს mo-u-smens 'he/she will listen to', მო-უ-სმინა mo-u-smina 'he/she listened to' and ი- i-: ი-სმენს i-smens 'he/she hears', მო-ი-სმენს mo-i-smens 'he/she will hear', მო-ი-სმინა mo-i-smina 'he/she heard'. The use of these forms is analyzed from the perspective of teaching Georgian as a second or foreign language.

The paper argues that the forms with preradical vowel უ- u- denote the active process of listening on the part of the individual/listener, who is concentrated on what he/she is listening to, whereas the forms with preradical vowel ი- i- denote the process in which the individual/listener is not active, hence, he/she does not concentrate on what he/she hears. That is why the above-mentioned forms with preradical vowel უ- u- correspond to the English verb **To listen** (cf. Russian - **слушать**), whereas the forms with preradical vowel ი- i- correspond to the English verb **To hear** (cf. Russian - **слышать**).

The above-mentioned semantic nuance is expressed by two different verbs in English, whereas in Russian it is expressed by two stems of one and the same verb. However, in Georgian this semantic nuance is expressed by two different preradical vowels – უ- u- and ი- i-, which are markers of the grammatical category of version and for which the expression of the above-mentioned semantic nuance is an additional, facultative function.

ქართულის შემსწავლელ უცხოელ, უმთავრესად ინგლისურენოვან და ადგილობრივ არაქართველ სტუდენტებს, რომლებიც მეტ-ნაკლებად ფლობენ რუსულ ენას, ხშირად დაუსვამთ შეკითხვა: რა განსხვავებაა ამ ორ სიტყვას შორის:

ვისმენ და ვუსმენ ან მოვისმინე და მოვუსმინე?

ვისთვისაც ქართული მშობლიურია, ასეთი კითხვა შეიძლება არც დამდგარა. მათთვის ამ სიტყვათა შორის განსხვავების წარმოჩენა არ წარმოადგენს აუცილებლობას; უფრო მეტიც, შეიძლება არც კი დაფიქრებულან ამ სიტყვათა შორის განსხვავებულობაზე, თუმცა ყოველთვის სწორად იყენებენ მათ. მაგრამ არაქართველ, განსაკუთრებით უცხოელ სტუდენტებს, ზოგს ეს ფორმები პარალელური ვარიანტები ჰგონია; ზოგი ასე არ ფიქრობს და ეძებს მათ შორის განსხვავებას. აშკარაა, რომ ორივე შემთხვევაში ამ სიტყვათა მნიშვნელობებში ბოლომდე არ არიან გარკვეულები და შეკითხვებსაც ამიტომ სვამენ. ასეა ეს მანამ, სანამ არ მივანვლით შესაფერის განმარტებას, რის მიხედვითაც, ამ ორ სიტყვათაგან თითოეულს თავისი მნიშვნელობა და გრამატიკული ფორმა აქვს.

მაგრამ, უპირველეს ყოვლისა, ჯერ თავად ჩვენ უნდა გვეკონდეს სწორი და ზუსტი პასუხი ამ კითხვაზე ანუ ამ სიტყვების მნიშვნელობასა და მათ გრამატიკულ ფორმაზე.

ჩვენი აზრით, საკითხი ფრიად საინტერესოა და ქართული ენის ბუნებას კიდევ ერთხელ მდიდარი მორფოლოგიის მქონე ენის კუთხით წარმოადგენს. ორივე ზმნა მოსმენას უკავშირდება, სუბიექტი სმენით აღიქვამს რაიმეს (ბგერას, სიტყვას, სიმღერას და სხვ.). მორფოლოგიურად ამ ორ ზმნურ ფორმას მხოლოდ -ი- და -უ- ხმოვანპრეფიქსები განასხვავებენ:

ვ-ი-სმენ

ვ-უ-სმენ

ჩვეულებრივ, ამ ხმოვანპრეფიქსებს თავისი ფუნქცია აქვთ. როგორც ცნობილია, ისინი, აკაკი შანიძის მიხედვით, ქცევის კატეგორიას გამოხატავენ: -ი- ორპირიან გარდამავალ ზმნებში სათავისო ქცევის ნიშანია, ხოლო სამპირიან ზმნებში – სასხვისო ქცევისა, მაშინ როცა ირიბი ობიექტი პირველ და მეორე პირშია; ხოლო, როცა ირიბი ობიექტი მესამე პირშია, სასხვისო ქცევის ნიშანია -უ- (შანიძე, 1980, გვ. 327-328; 331-333).

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში -ი-, -უ- და სხვა ხმოვანპრეფიქსების შესახებ არსებობს განსხვავებული მოსაზრებები (ჯორბენაძე, 1983; მელიქი-შვილი, 2001 და სხვ.). თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენშიც და ჩვენი ქვეყნის ფარგლებს გარეთაც ამ ხმოვანპრეფიქსთა გრამატიკულ ფუნქციად ხშირად ქცევის კატეგორიას ასახელებენ.

ცნობილია, რომ გრამატიკული კატეგორიის გამომხატველი აფიქსები, გარდა იმისა, რომ გამოხატავენ ძირითად გრამატიკულ კატეგორიებს, ფაკულტატიური დანიშნულებითაც გამოიყენებიან (ჯორბენაძე, 1985).

სწორედ ქცევის ზემოაღნიშნულ ნიშანთა ფაკულტატიური გამოყენებით აიხსნება ამ საანალიზო ორ სიტყვას შორის განსხვავება.

განსხვავება კი ისაა, რომ რაიმე ბგერის, სიტყვის, სიმღერის მოსმენის დროს შესაძლებელია ენობრივად გამოვლინდეს სუბიექტის ორგვარი მიდგომა, რაც შესაბამისად კიდევ აისახება ზემომოყვანილ ზმნებში:

1. პირველი, როდესაც სუბიექტი დაინტერესებულია იმით, რასაც უსმენს, ამ დროს პროცესი ერთგვარი სმენითი აქტივობით ხასიათდება, რადგან მსმენელი კონცენტრირებულია იმაზე, რასაც უსმენს. ამ შემთხვევაში -უ- ხმოვანპრეფიქსიანი ფორმა გამოიყენება: *უ-სმენს, მო-უ-სმინა*.

2. მეორე, როდესაც სუბიექტი არ არის დაინტერესებული იმით, რასაც ისმენს, ამ დროს პროცესი არ ხასიათდება სმენითი აქტივობით, რადგან მსმენელი არ არის კონცენტრირებული იმაზე, რასაც ისმენს. ამ შემთხვევაში -ი- ხმოვანპრეფიქსიანი ფორმა გამოიყენება: *ი-სმენს, მო-ი-სმინა*.

-უ- ხმოვანპრეფიქსიანი ზემომოყვანილი მაგალითი სხვა -უ-პრეფიქსიანი ფორმებისაგან განსხვავდება იმით, რომ ორპირიანია (*უსმენს გიორგი მუსიკას – ის მას*). მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ შემთხვევაში მესამე პირი, პირდაპირობიექტური, დაკარგულია, გაუჩინარებულია, შდრ.: შეხედნა მან მას იგინი. ამას გვავარაუდებინებს ის გარემოება, რომ ამ ზმნათა (*უსმენს, უსმინა*) მეორე სერიაში სუბიექტი მოთხრობით ბრუნვაშია: *უსმინა გიორგიმ მუსიკას, უსმინოს გიორგიმ მუსიკას*. თანაც ეს ზმნები, ფაქტობრივად, იმავე

ყალიბისაა, როგორი გრამატიკული ყალიბიც აქვთ უგდებს, დაუგდო ზმნებს გამოთქმებში: *ყურს უგდებს, ყური დაუგდო*, რომლებიც სამივე პირს წარმოგვიდგენენ. მაგალითად: *გიორგი მასწავლებელს ყურს უგდებს; გიორგიმ მასწავლებელს ყური დაუგდო*.

უგდებს ზმნა ტიპური სასხვისო ქცევის ფორმაა: კერძოდ, *უგდებს ის (გიორგი) მას (მასწავლებელს) მას (ყურს)*, პირდაპირი ობიექტი განკუთვნილია ირიბი ობიექტისათვის და, როდესაც პირთა კომბინაციაში ირიბი ობიექტი მესამე პირშია, ქცევის ნიშნად **-უ-** გვაქვს მთელ პარადიგმაში:

<i>მე ვ-უ-გდებ ყურს</i>	<i>ჩვენ ვ-უ-გდებთ ყურს</i>
<i>შენ უ-გდებ ყურს</i>	<i>თქვენ უ-გდებთ ყურს</i>
<i>ის უ-გდებს ყურს</i>	<i>ისინი უ-გდებენ ყურს</i>

რასაკვირველია, სემანტიკურად ამ შემთხვევაშიც ჩანს სუბიექტის აქტივობა მოსმენის პროცესში, თუმცა ამ ზმნას არ მოეპოვება შესაბამისი -ი- ხმოვანპრეფიქსიანი ვარიანტი, რომელიც გვიჩვენებდა, რომ სუბიექტი არ გამოხატავს დაინტერესებას, აქტივობას მოსმენის დროს.

საყურადღებოა, რომ *სმენის* გარდა სუბიექტის დაინტერესება და ამ დროს ერთგვარი აქტივობაც შესაძლებელია *ხედვის, ხილვის* გამომხატველმა ზმნებმაც სწორედ **-უ-** ხმოვანპრეფიქსიანი ფორმებით გვიჩვენოს:

უ-მზერს – უ-მზირა

უ-ყურებს – უ-ყურა

უ-ცქერს – უ-ცქირა

თუმცა ამ შემთხვევაშიც არ გვხვდება შესაბამისი ფორმები -ი-ხმოვანპრეფიქსით, ანუ ის ფორმები, რომლებსაც შეიძლება ერგვნებინათ, რომ სუბიექტი არ არის დაინტერესებული რაიმეს ნახვით. ასეთ დროს უბრალოდ *ხედვა* ზმნის ფორმები გამოიყენება: *ხედავს – ნახა ან დაინახა*.

მაშასადამე, აღნიშნული ნიუანსის გადმოსაცემად ქართული ქცევის კატეგორიის გამომხატველი ხმოვანპრეფიქსებია გამოყენებული. ამ ნიუანსის გამოსატყვევა მათთვის ფაკულტატიური დანიშნულებისაა, რადგან ძირითადი (თუ არა, ყველაზე გავრცელებული) ფუნქცია მათთვის ქცევის კატეგორიის გამოსატყვევაა.

ქცევის ნიშანი რომ ფაკულტატიური დანიშნულებით რაიმე ლექსიკურ ნიუანსს გადმოსცემს, ეს ადრეც იყო აღნიშნული. კერძოდ, სათავისო ქცევის ხმოვანპრეფიქსი -ი- გამოიყენება მოჩვენებითობის სემანტიკის გადმოსაცემად „თავი“ უკუქცევით ნაცვალსახელთან ერთად ფორმებში, როგორცაა: *თავი მო-ი-ავადმყოფა, თავი მო-ი-მკვდარუნა, თავი მო-ი-მთვრალუნა* და სხვ. (ჯორბენაძე და სხვები, 1988, გვ. 201; ქურდაძე, 2011, გვ. 110).

ყოველივე ეს ართულებს ქართულის სწავლებისა და შესწავლის საქმეს. ასეთი საკითხების გაცნობისას ერთგვარი თანმიმდევრობის დაცვაა საჭირო. კერძოდ, აღნიშნულ ზმნურ ფორმათა სემანტიკური ნიუანსები ქცევის მორ-

ფოლოგიური კატეგორიის სწავლების შემდეგ უნდა განვიხილოთ, რადგანაც, როგორც აღვნიშნეთ, ქცევის ნიშნები აქ ფაკულტატიური დანიშნულებით არიან გამოყენებულნი.

უსმენს, მოუსმინა ზმნურ ფორმათა სამენტიკური განსხვავების სწავლება კიდევ უფრო გაადვილდება, თუ ამ თვალსაზრისით შევეუპირისპირებთ ერთმანეთს ქართული, ინგლისური და რუსული ენების მონაცემებს.

ინგლისურში ზემოაღნიშნული ნიუანსების გადმოსაცემედ რაიმე სპეციალური მარკერები არ გამოიყენება, იქ უბრალოდ სხვადასხვა ზმნები გადმოსცემენ ამ მნიშვნელობებს. კერძოდ, *ვუსმენ, მოვუსმინე* ზმნას, რომლის სუბიექტიც დაინტერესებულია იმით, რასაც ისმენს და, როდესაც პროცესი ერთგვარი სმენითი აქტივობით ხასიათდება, რადგან მსმენელი კონცენტრირებულია იმაზე, რასაც ისმენს, შეესაბამება **to listen** ზმნა; ხოლო ვისმენ, მოვისმინე ზმნას, რომლის სუბიექტი არ არის დაინტერესებული იმით, რასაც ისმენს და პროცესი არ ხასიათდება სმენითი აქტივობით, რადგან მსმენელი არ არის კონცენტრირებული იმაზე, რასაც ისმენს, შეესაბამება **to hear** ზმნა.

მაშასადამე, ინგლისურში ამ ნიუანსის გადმოცემა ლექსიკურად ხდება. ასევე ლექსიკურადვე ხდება ეს რუსულში, სადაც ერთი ძირისაგან მომდინარე ორი ზმნა: **слушать** და **слышать** განასხვავებს ამ მნიშვნელობებს. შესაბამისად, ქართულის, ინგლისურისა და რუსულის ფორმები ზემოაღნიშნული ნიუანსის გათვალისწინებით შეგვიძლია ასე წარმოვადგინოთ:

ქართული	ინგლისური	რუსული
მე ვუსმენ მუსიკას	I listen to music	Я слушаю музыку
მე ვისმენ მუსიკას	I hear music	Я слышу музыку

ამრიგად, *ვუსმენ-ვისმენ* ზმნურ ფორმათა შორის განსხვავება ქართულში მორფოლოგიური საშუალებით – ქცევის გრამატიკული კატეგორიის გამომხატველი აფიქსებით (-*უ-* და -*ი-* ხმოვანპრეფიქსებით) – გადმოიცემა, რომელთათვისაც ამ ნიუანსის ჩვენება ფაკულტატიური დანიშნულებისაა, ხოლო ინგლისურსა და რუსულში ეს ნიუანსი ლექსიკური საშუალებით, ლექსიკურად განსხვავებული ზმნური ფორმებით, გადმოიცემა. ყოველივე ეს კიდევ ერთხელ თვალნათლივ წარმოგვიდგენს ქართული ენის მდიდარი მორფოლოგიური შესაძლებლობების ნაირგვარ გამოვლინებას, რისი სწავლების დროსაც უცხოელებს ჯეროვან დონეზე უნდა გავაცნოთ ქართულისათვის სპეციფიკურ მორფოლოგიურ კატეგორიათა მანარმოებლების ძირითადი და ფაკულტატიური მნიშვნელობები.

ლიტერატურა:

- მელიქიშვილი, დ. (2001). ქართული ზმნის უღლების სისტემა, თბილისი: გამომცემლობა „ლოგოს პრესი“.
- ქურდაძე, რ. (2011). თანამედროვე ქართული ენის სოციალურ-კულტურული ასპექტები, თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
- შანიძე, ა. (1980). ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თხზ. ტ. III, თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
- ჯორბენაძე, ბ. (1983). ზმნის ხმოვანპრეფიქსული წარმოება ქართულში, თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
- ჯორბენაძე, ბ. (1985). ქართული ენის ფაკულტატიური გრამატიკის საკითხები, თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
- ჯორბენაძე, ბ. და სხვები (1988). ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე. ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.